նուաճումներ եւ ապրուստի թարմ դաշտեր գտնելու նպատակով։ Այժի եւ բնութեան ահարկու աստուածն է, որ գալիս է այս պայմաններում կապտելու առաջին գահը պաշտելի երկնքում։

Յաջորդ շրջանը պատկանում է հերոսներին, հրաշագործ դիւցազներին, Հերակլի եւ Վահագնի նմաններին, որոնք սխրագործութեամբ եւ խիզախ արկածներով խմորում են ժողովրդական ոգին համայնական գիտակցութեամբ, բարձրացնելով ցեղային կամ ազգային համերաշխութեան դրօշը։

Բնութեան աստուծու դերը պատերազմի աստուծու անցնելիս, նրան են անցնում նաեւ առաջնի երբեմնեան զուգակցի մայր աստուծուհի մտերմութիւնը։ Յետոյ Ափրոդիտէն Արէսից անցնում է Հերակլին, Իշթարը աշխատում է շահել Գիլգամէշի սէրը (Sensen, Das Gilgamesch Epos, VI Tafel)։

Նրանց հետեւում է եւ մեր Աստղիկը, որ դառնում է Վահագնի տարփալին եւ «Վահագնի սենեակն» է նրա առանձնութեան տեղին։

VIII

Դիցաբանական եւ լեզուաբանական պատերը այսպէս ասած ճանկռտելով, հոս հոն կռուաններ որոնելով, աշխատեցինք բարձրանալ դէպի մեր հեռաւոր նախնիքների սրբավայրը, ուր պերճօրէն բազմած էին մայր աստուածուհին եւ իր անբաժան մտերիմը, երկնքի եւ երկրի երբեմնեան վեհապանծ տէրերը։

Որքան թանգ են մարդու համար մայր բնութեան բարիքները, նոյնչափ զօրեղ է նրանց տնօրէն դերագոյն էակների հրապոյրը։

Թէ որքան խոր արմատներ է ունեցել ժողովրդական աշխարհայեացքում այդ հինաւուրց պաշտամունքը, կարելի է դատել նրանից, որ նրա հեռաւոր զօղանջը տակաւին այժմ հնչում է կենդանի միջավայրում հազարաւոր տարիների տարածութեան վրայից։

Փոքր Ասիայի հռչակաւոր Մեւլեւի դերվիշները, յայտնի իրենց աղմկալից պարերով, որոնք ունին իրենց մենաստանը նաեւ Պոլսում, ոչ այլ ոք են, եթէ ոչ փռիւգական մօր Կիբէլի եւ Ատիսի աւանդակիրները, նրանց Gallus կոչուած քրմերի խօսուն ուրուականները։

Դարձեալ մուսուլման շախսէ-վախսէ կոչուած արիւնուշտ արարողութիւնները բաբելոնեան վերապրումներ են Իշտարի եւ Թամուզի։ Իսլամի թանձր եւ հեղձամղձուկ մթնոլորտը անզօր է եղել արմատախիլ անել հին պաշտամունքը, որ իր արտասովոր տոկունութեամբ յարատեւել է, համակերպուելով ազատքուստ նոր միջավայրին։

Եղիտների կրօնը իր Մելիք Թաուզով, որ մնում է դաղտնիք՝ չնայելով բոլոր եւ այլազան մեկնութեանց, թւում է մեզ, որ սերտորէն կապուած է դոյզ աստուածութեան պաշտամունքի հետ։ Մելիք Թաուզը ուրիշ ոք չէ, եթէ ոչ ինքը Թամուզը, Իշտարի սիրելին։ Thawuz-Thamuz։ Այս տեսակէտից պէտք կայ վերհայելու եզիտների մասին հաւաքուած նիւթերը, որ սակայն ներկայ խնդրիցս դուրս է։

Բերածս օրինակները ցոյց են տալիս, որ ամբողջ Առաջաւոր Ասիայում երբեմն տիրական պաշտամունքը պահել է իր վաղեմի շունչը հակառակ պատմական բոլոր հողմերի եւ Հայաստանից արեւմուտք եւ հարաւ։ Իրաւունք ունինք սպասելու, որ հայ միջավայրում եւս անհետ չպիտի կորչէին փչրուած սեղանի բեկորները։

Արդ՝ եթէ այդ սեղանի վրայ կանգնած հայեացք ձգենք հայ եկեղեցու սկզբնաւորութեան կապակից աւանդութիւնների եւ զրոյցների վրայ, դժուար չէ նշմարել հին դիցաբանութեան ցոլքերը սփռուած աստ եւ անդ։

Գրիգոր Լուսաւորիչ եւ Տրդատ թագաւոր մի կողմից, սուրբ կոյսեր՝ Հռիփսիմէ, Գայիանէ, Նունէ միւս կողմից, հայ կրօնական վերանորոգութեան այդ սրբազան պատկերները իրենց բարձր հեղինակութիւնն ու սրբութիւնը պարտական են ոչ միայն իրենց մարտիրոսական արեան, այլ թւում է թէ մասամբ եւ այն դարաւոր թանկագին յուշերին, որ հին պաշտամունքից անցել է նրանց։ Անբնական զրոյցներն եւ առասպելներն այնպէս են մթագնել Լուսաւորչի եւ նրա գործակիցների կեանքը, որ նրանց պատմական իրական դիմագծերը խեղդուած են կամ հաղիւ նշմարելի թանձր մշուշի մէջ։

Մի՞թէ անպատասխանատու երեւակայութեան, պատմիչի կրօնական յափշտակութեան արդիւնք են դրանք։ Բայց երեւակայութիւնն անգամ սնւում է իրական կեանքով եւ նրա